

Yesevi Hikmetlerinde Sosyal Sorunlara Eleştirel Bakış

Nadirhan Hasan*

Özbekistan Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü, Özbekistan

Özet

11-12 yy.larda Türkistan'da yaşayan Hoca Ahmed Yesevi hazretleri Türklerin arasında İslamiyetin geniş yayılmasına öncülük eden bir Türk-İslam müridi kâmilidir. O bir yandan talebe yetiştirerek, öğrencilerini dört bir kıtaya göndermiş, tebliğ faaliyetiyle meşgul olmuş, diğer taraftan da sade Türkçeyle dördlük şeklinde hikmetler söyleyerek dini ve irfanî fikir-düşüncelerini nazımda ifade etmiştir. Hikmetlerinde hem ferdi olsun hem toplumsal olsun bireyleri, dolayısıyla cemiyeti rahatsız eden sorunları, insanlığın kemaline engel olan her türlü olumsuz illetleri eleştirmiş, onları bertaraf etme yollarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, İslam, Tasavvuf, Toplum, Eleştiri, İnsan, Nefis.

Yesevi Hikmetlerinde Sosyal Sorunlara Eleştirel Bakış

Abstract

His Holiness Hodja Ahmed Yasawi, who lived in Turkestan in the 11th-12th centuries, is a perfect Turkish-Islamic mentor who pioneered the wide spread of Islam among the Turks. On the one hand, he trained students, sent his students to all four continents, was busy with the preaching activity, on the other hand, he expressed his religious and scholarly ideas and thoughts in verse by saying wisdoms in plain Turkish in the form of quatrains. In his wisdom, he criticized the problems that disturb individuals, and therefore the society, and all kinds of negative diseases that hinder the perfection of humanity, and showed ways to eliminate them.

Keywords: Ahmed Yesevi, Islam, Sufism, Society, Criticism, Human, Self.

1. Giriş

Bilindiği üzere her düşünür yaşadığı manevi, sosyal-kültür ve siyasi çevresinin etkisi altında düşüncelerini geliştirir, belirtir; diğer taraftan da geliştirdiği bu fikir-görüşleriyle çevresini, dolayısıyla da toplumu değiştirmeye, ıslah etmeye çalışırlar.

Türk-İslam tarihinde Yesevilik tarikatının ve Hikmet adlı tasavvufî şiir mektebinin kurucusu olan Hoca Ahmed Yesevi hazretleri bir mürid-i kâmil olarak toplumu ilgilendiren birçok ana meselelerle ilgilenmiş, Kur'an-ı kerim ve Sunnet-i seniyyeye dayandığı fikir-görüşleriyle halkı irşad etmeye, islamî ve tasavvufî nizamı öne sürerek toplumu düzeltmeye çalışmıştır.

Her mutasavvıfın kendine göre irşad üslûbu-metodu vardır, özellikle kalem ehli olan tarikat erbabı fikir ve düşüncelerini farklı tarzlarda beyan ederler. Ahmed Yesevî yaşadığı toplum ve ortama göre nasihat tarzında dördlükler – hikmetler söyleyerek insanları hidayet yoluna çağırmıştır.

*Corresponding author: Address: Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Uzbekistan Academy of Sciences, Uzbekistan E-mail address: nadirhanhasan@gmail.com

Nitekim “Divan-ı Hikmet” ve “Fakr-name” eserlerinde her zaman insanlığı rahatsız eden birçok güncel toplumsal sorunları ele almaktadır. Adalet, sosyal eşitlik, barış, helal kazanç, insanperverlik ve vatanperverlik gibi toplumu ilgilendiren ana konular Ahmed Yesevî hikmetlerinde farklı boyutlarla telkin edilmiştir.

Örneğin, Ahmed Yesevî insanları nefsin terbiyesi, kalbin temizliği ve ahlakî kemalata davet etmektedir. Bununla birlikte hikmetlerde güzel faziletler, adab u ahlak, şefkat ve merhamet, adalet ve marifet konularına sık sık değinilmektedir. Meselâ:

Sözü eydim her kim olsa dîdar talep,
Canı cana peyvend kıldım regni ulab.
Garip, fakir, yetimlerin başını sılab,
Gönlü katı halayıktan kaçtım ben ha.

Ahmed Yesevî hikmetleriyle “dîdar-talep»lere, yani Hak ve hakikati talep edenlere hitap etmektedir. Eğer kim onun hikmetlerini can kulağıyla dinlerse, onların canına kendi canını aşılacağını, onların damarlarına kendi damarlarını bağlayacağını, yani merhamet ve sevgiyle, himmetiyle muamele edeceğini belirtmektedir. Aynı zamanda mutasavvıf şair okuyucuları garip, fakir, yetim ve kimsesizlerin başını okşamaya çağırır, merhametsiz, gönlü katı kimselerden ise uzak durmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Nerede gönlü kırık görürsen merhem ol,
Öyle mazlum yolda kalırsa hemdem ol.
Mahşer günü didarına mehrem ol,
Dünya-perest halayıktan kaçtım ben ha.

Nerede gönlü yaralanmış, muzdarip, manevi bunalıma giren kimseleri görürsen, onlara teselli vererek yardım et, yolda kalanlara yol göster, mazlumlara arkadaş ol, öyle yaparsan mahşer günü, yani ahirette Hak Tealanın dîdarına kavuşursun, onun rızasını kazanırsın, ama şu şartla ki, geçici dünya sevgisine esir olan insanlardan uzak durmalısın, diye öğüt vermektedir ulu babamız.

Âkil isen gariplerin gönlünü avla,
Mustafa gibi el-el gezip yetim ara,
Dünya-perest kimselere boyun eğme,
Boyun eğmeyip, derya olup taşım ben ha.

Ahmed Yesevi hazretleri bu dörtlükte şöyle nasihat etmektedir: Eğer kendini akıllı diye bilersen, etrafındaki gariplerin mahzun gönlünü memnun et, peygamber efendimiz gibi her zaman yetimleri ara ve onlara yardım elini uzat. Onlarla kaygılanmayan, dertlenmeyen dünyayı seven şahsiyetsizden uzak dur. Çünkü ancak öyle kimselerden iraklaşan akıllı insan mânâ deryasında yüzerek şevk makamına erebilir. Demek, âkil insan nereye giderse gitsin her yerde garip, fakir, yetim, dul ve kimsesizlerin hâlerinden vakıf olmalı, onlara infak ve ihsanda bulunmalıdır:

Garip, fakir, yetimleri eyle şadman,
Güzel ahlak ile aziz canını eyle kurban.

Yiyecek bulursan canınla eyle mihman,
Haktan işitip bu sözleri dedim ben ha¹.

Ahmed Yesevî bu dörtlükte “Haktan işitip bu sözleri dedim ben ha” derken Kuran-ı kerim ayetlerine işaret etmektedir. Zira, Piri Türkistan hikmetlerin Kuran-ı kerim’e ve hadis-i şeriflere dayandığını beyan ediyor. Bu iki kutsi kaynağa dayanan hikmetlerden nasibini almayanları nâ-pâk olarak değerlendiriyor:

Benim hikmetlerim Sübhan’ın fermanı,
Okuyup anlarsan Kur’an’ın anlamı,
Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi kulak asmazsa, bil habistir.

Mutasavvıf şair çaresiz, yetim, fakir ve acizlerin ağır durumuna acımakta, onlara şefkat ve merhamet gösterilmesini istemektedir:

Garipleri görseniz gönlünü dağlamayınız,
Yetimi görseniz ona acı vermeyiniz.
Yetimler bu cihanda hordurlar,
Gariplerin işi meşakkat ve çetindir.

Ahmed Yesevî garip ve yetimleri dile getirirken peygamber efendimizi de sık sık anmaktadır. Çünkü o zat-ı şerif kendisi yetimlikte büyüdüğü için yetim ve gariplere sevgi ve şefkat göstermede herkese ibret olmuştur. Bu bakımdan aşağıdaki dörtlük de dikkate şayandır:

Garip, fakir, yetimlerin hâlini her kim sorarsa,
Yüce Allah o kulundan razı olur.
Ey habersiz, sen sebepsiz, esrar O’dur,
Hak Mustafa öğüdünü ilettim ben ha.

Malumdur ki, yüce dinimizde insanlığa, hatta hayvanat ve nebatata da zarar vermek caiz değildir. Ahmed Yesevî bu gerçeği bilerek peygamber efendimizin sünnetlerine göre kafire dahi eziyet etmemek gerektiği ifade etmektedir, çünkü “gönlü katı azarlayan”dan Cenab-ı Hak da bizârdır:

Sünnet imiş kafir bile olsa azar verme,
Gönlü katı kalp kırandan Allah bizâr.
Allah hakkı öyle kula siccin hazır,
Bilgelerden işitip bu sözü dedim ben ha.

Ahmed Yesevî’ye göre, hayatta en büyük ve mukaddes düşünce – adalettir. Bundan dolayı o “Ömer-ı âdil” lakabıyla tarihte nam kazanan meşhur sahabi hazret Ömer’i “haksızlık yapmayan adaletli Ömerdir”, “Hakikati iyi bilen adaletli Ömerdir” diye övmektedir. Bu zatın adalet için mücadele ederken hatta kendi oğluna bile acımadığını şair şöyle ifade etmektedir:

¹ Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent: “Maveraünnehir”, 2006.

Ođlunu bile çağirtıp falakaya yatıran,
Âdil bir yol tutan adaletli Ömerdir.

Ahmed Yesevî şiirlerinde toplumda yaygınlaşan yalancılık illetinden sakınmayı uyarmaktadır:

Yalancı ümmetinden değildir dedi size,
Ol resul Muhammed Mustafa bize,
Yalancıya cennette yer yoktur anla,
Yalan söyleyip imansız gitmeyin dostlar.

Ahmed Yesevi toplumun en canlı sınıfı olan âlimlere önem vermekte, onların sadece kuru ilimle değil, islah icraatlarıyla aktif olmalarını istiyor:

Âlimler ilmine amel ederse âsiler yola girer,
Öyle âlimlerin yerini dar us-selam cennette gördüm.
Kadı olup rüşvet yiyen âlimlerin ise,
Gideceđi yer olarak cehennemde gördüm.

Molla müftü olanlar, yalan fetva verenler,
Akı kara kılanlar cehenneme girmişler,
Rüşvet alan hâkimler, haram alıp yiyenler,
Parmağını ısırıp korkusundan donmuşlar.

Ahmed Yesevi helala, harama, özellikle helal kazanmaya, haramdan kaçınmaya önem vermektedir.

Haram, mekruh yığılmış mala güvenmeyin,
Bu malları karış adlı yılan kılar...
Bu dünyaya gönül veren Karun hani,
Dava eden Firavn ile Haman hani...

Demek, Yesevi'ye göre dünyaya bağlanmamak, haram mal kazanmamak lazım. Bu bakımdan şair döneminin zengin ve hükümdar kesimini dünya malı toplamakla eleştiriyor:

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Âlem malını sayısız yığanlara,
Yiyip içmekle meşgul olanlara,
Ölüm gelse hiç biri vefa kılmazmış.

Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler,
Altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.

Bu dizelerde Ahmed Yesevi'nin yaşadığı dönemde bazı insanların mal dünya topladığı, bazılarının ise yiyip içip eğlenmekle vakit geçirdiği, eninde sonunda bu kişiler toprağın altına gidecekleri ifade edilmektedir.

Ahmed Yesevi toplumsal her türlü sorunların ortadan kalkması için ilk önce insanın kendi benliğini düzeltmesini, nefsinin yenmesini istiyor:

İşbu yola riyazetli talip gerek,
Nefs-hevayı koyup taat kılmak gerek,
Cefa çekip pir nisbetin tutmak gerek,
Riyazetsiz Hakk'a vasıl olmaz, dostlar.

Bu dünyada nefsinin dizginleyip Hakk'a kulluk edenler,
Hak yoluna girenlerin yüzleri elbet parlayacaktır.

Bu dizelerde ulu şeyh Hak yolunda her türlü meşakatlere dayanabilecek, sabredebilecek taliplerin gerektiğini, onlar nefis u hevayı bırakıp, cefalar çekip, olgun bir kılavuzun peşinden gitmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Ahmed Yesevî'nin toplum hayatındaki bu gibi eleştirel fikir ve görüşleri, talep ve şartları yine ayrıca şu konularda da telkin edilmektedir: başkasının gönlünü kırmamak, herkese şefkatle muamele etmek, her konuda kanaatkâr ve sabırlı olmak, umutsuz olmamak, yalan söylememek, Allah'ın gadabından korkmak, zamanı iyi değerlendirmek, kötü kimselerden uzak durmak, helal kazanç elde etmek, doğru-dürüst yaşamak, büyüklere, hocalara saygıda kusur etmemek, tevazu, edep, ahlak, takva sahibi olmak v.s.

Ahmed Yesevî'nin diğer Türk boylarına etkisinde rol oynayan ana unsurlardan biri, millîlik ve Türkçe olmuştur. Bundan dolayı onun hikmetleri geniş kitlelerce kısa zamanda benimsenmiş ve onların gönüllerini coşturmaya hizmet etmiştir. Mutasavvıf şair:

Hoşlamaydur âlimler bizni ayğan Türkîni,
Ârif eğer eşitse açar köngül mülkini.
Âyet, hadis, mânîge Türkî kelse muvâfık,
Mânâ bilgen âlimler yerge koyar borkini²,

Açıklaması:

Bizim söylediğimiz Türkçeyi ilim ehli hoş karşılamaz,
Eğer bilge zat kulak tutsa gönül mülkünü açar.
Türkçe âyet, hadis anlama uyarsa,
Mânâ bilen âlimler borkini yere koyar.

gibi hikmetleriyle Türkçenin gönül mülküne girebilen güzel bir lisan olduğunu, bu dille ayet ve hadislerin çok iyi açıklandığını, bundan dolayı bilginlerin bu dilin kudreti önünde tazim ettiklerini vurgulamış, başkalarını da bu dilde yazmaya teşvik etmiştir. Ahmed Yesevî'nin Türkler tarafından bugüne kadar sevip-sayılmasının ana sebeplerinden biri de budur.

Hâsılı, Ahmed Yesevî toplumsal sorunları birkaç açıdan ele alarak eleştiriyor:

² Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent: "Maveraünnehir", 2006, 142.hikmet.

- 1) Şahısların ahlakının düzeltilmesine yönelik eleştiriler;
- 2) Toplumun genel ahlakının düzeltilmesi yönünde eleştiriler;
- 3) Hükümdar, zengin kesimin eksiklerinin giderilmesiyle ilgili eleştiriler;
- 4) Âlim, şeyh ve sufilerdeki olumsuz tarafların eleştirilmesi;
- 5) Millîliğe önem vermeyenlerin tenkit edilmesi;

Sonuç

Türk tasavvuf edebiyatı tarihinde önemli yer tutan Ahmed Yesevi hazretleri 11-12 yy.larda Türkistan'da ortaya çıkmış olsa da, diğer Türklerin arasında da İslamiyetin, Tasavvufun yayılmasına öncülük etmiştir. Müridlerini yetiştirerek, irşad amacıyla diğer ülkelere göndermiş, sade Türkçeyle dörtlük şeklinde hikmetler söyleyerek irfanî fikir-görüşlerini ifade etmiştir.

Yesevî'nin ahlakî-terbiyevî, irfanî hikmetleri zamirindeki mânâlar bugün bile değerini kaybetmemiştir. Aksine Türkistan Pirinin nasihatlerine olan ilgi ve rağbet gittikçe artmaktadır. Bu açıdan Türkistan halklarının kültürel, manevî, edebî hayatında derin iz bırakan mutasavvıf âlime Nizameddin Ali Şir Nevaî "Türkistan mülkünün şeyhul meşayihidir" demiştir³.

Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri, tarikatı, hikmet mektebi ve takipçilerinin eserlerini her yönden incelemek ayrı bir ehemmiyete mâliktir. Zira, Ahmed Yesevî hikmetleri ve tarikat faaliyetiyle Türkistan'da düşünce ve adalet mizanı olmuş, ondan dolayı bizleri sosyal hayatta adaleti sağlamaya, haksızlıklara engel olmaya davet etmektedir.

Kaynakça

Hasan, N. "Nesayim ul-muhabbet"te Hoca Ahmed Yesevi ve takipçileri. Özbek Dili ve Edebiyatı dergisi, sy.5, Taşkent, 2010, s.25-31;

Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 1991.

Yassaviy, Xoja Ahmad. "*Haqdin o'zganı dema*". *Hikmatlar*. Haz. İ.Haqqul, N.Hasan. Ankara, "Akçağ", 2021.

Yesevî, Ahmed. *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 2000.

Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent, "Maveraünnehir", 2006.

Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet: Yeni Bulunan Hikmetler*. Haz. Nadirhan Hasan. Taşkent, "Maveraünnehir", 2004.

³ Hasan, N. "Nesayim ul-muhabbet"te Hoca Ahmed Yesevi ve takipçileri. Özbek Dili ve Edebiyatı dergisi, sy.5, Taşkent, 2010, s.25-31;